

Ambiguitățile criticii

Într-o intervenție din 1967, făcută la unul din congresele AICA (Asociația Internațională a Criticilor de Artă) și reluată într-un tom publicat la noi câțiva ani mai târziu (*Estetică și comunicare*, Editura Meridiane, București, 1976), René Berger (estetician, istoric și critic de artă elvețian) se întreba dacă este posibil să configurăm un statut ferm, incontestabil, al chiar specializării revendicate de participanții la eveniment. Care este „locul” criticii de artă? Poate fi aceasta atașată „științelor” socotite exacte? Sau, mai curînd, celor sociale și umaniste? Ce anume particularizează și distinge o preocupare de felul celei invocate? Se justifică prejudecățile care îi atribuie un rol periferic, ancilar și chiar parazitar în raport cu artele vizuale – pe de o parte, cu estetica și filosofia – pe de alta? Este critica de artă o activitate evazivă, duplicitară și, drept urmare, „suspectă”?

Departate de a fi fost doar simple exerciții retorice, astfel de interogații ascund o reală îngrijorare, valabilă și acum cîteva decenii, dar – din păcate – și în vremurile noastre. „Artiștii n-au decît o stimă mediocră pentru critici care, după ei, sînt atît incompetenți cît și inutili. Criticii nu fac o impresie mai bună nici în fața specialiștilor: istoricii, filosofii și esteticienii îi consideră prea legați de actualitate ca să poată face o treabă serioasă. Principala lor lipsă este «distanțarea în timp» despre care știm că pentru savant constituie condiția însăși a obiectivității. Publicul se artă oare mai îngăduitor? Abia. Chiar atunci cînd declară că nu «înțelege» și criticii se străduiesc, în modul cel mai onesc cu putință, să-i propună argumente, își atrag de obicei o remarcă în genul acesta: «oare artistul este conștient de toate chestiile astea pe care le spui?» urmată de un surîs de circumstanță. Uneori chiar, neîncrederea merge pînă la suspiciune. Criticii nu sînt oare în combinație cu negustorii? Și se știe că suspiciunea nu cunoaște nici un fel de limite...”

După cum se poate observa, dubiile formulate de René Berger vizează mai puțin critica în genere, cît prestațiile contestabile ale criticilor ori situații în care bunele lor intenții par nesocotite sau receptate în chip părtinitor. Unele din rezerve sînt, de bună seamă, justificate. Ele sancționează în fapt caracterul excesiv protocolar al intervenției critice, superficialitatea, improvizatia și, adesea, interesul colateral care o scot din matca firească, sănătoasă și, de ce nu? eminent necesară.

Dacă este convingător articulat, discursul critic identifică și discerne semnificații, propune analogii, compară elementele, stabilește corespondențe și filiații, interpretează și evaluează. Atîta vreme cît alege în cunoștință de cauză, criticul ierarhizează și legitimează, oferind indicii asupra valorii celui vizat, semnalînd și promovînd meritele – dacă, bineînțeles, este cazul. Autoritatea acestuia, gustul, flerul și erudiția, greutatea argumentelor, disponibilitatea comprehensivă, talentul oratoric și cel scriitoricesc sînt decisive pe traseul carierei artistice. Nu cunosc artiști care să fi primit o confirmare publică fără aportul substanțial al criticii sau în răspăr față de ea. Fervoarea cu care aceștia colecționează fiecare cronică favorabilă, fiecare propoziție apreciativă, fiecare semn de încurajare mă fac să cred că instituția criticii a fost și este încă indispensabilă.

Statutul criticii de artă trebuie căutat nu în cadrele metodologice ale științelor, indiferent de natura lor, „pozitivă” sau „exactă”, umanistă sau speculativă. Ca și în filosofie, există o

„științificitate” inerentă, de ordin istoric și conceptual, în jurul cărei se fortifică datele competenței specifice. Demersul critic mobilizează atât abilități cognitive, cât și discursive, însă nu se limitează la acestea. Într-un atare context, biblioteca este doar punctul de plecare. În afara galeriei sau a muzeului, adică excluzând locurile în care este practică efectiv, critica se contrazice pe sine. Mai mult decât teorie pură sau retorică aplicată, ea este *atitudine*, angajare, acțiune motivată axiologic și cultural. Poate de aceea definițiile care i se dau satisfac doar în mică măsură.

*

Pîndită de mondenitate și protocol, critica de artă pare a fi percepută astăzi drept un gen infam, evaziv și alunecos; ea se sustrage tiparelor ferme, predictibile, rareori fiind asumată ca destin profesional sau vocație definitivă. Secundară față de preocupările curente ale protagoniștilor, critica plastică se exersează ocazional, „printre altele”, funcție de capriciile feluritelor evenimente care o condiționează. Privind retrospectiv, observăm că puțini sînt autorii consacrați care nu au făcut altceva decât critică. O atare îndeletnicire se deprinde „din mers” sau din experiență, cîtă vreme nu există școli care să te învețe cum să o practici ireproșabil, „ca la carte”, nici „rețete” care să-i asigure o funcționare fără cusur. De aici, poate, și ușoara subpublicitate culturală în raport cu aplicațiile similare din alte domenii. Cum s-ar explica suspiciunile și precaritățile care, evident, însoțesc discursul critic în mai toate ipostazele publice?

Stimată și detestată în egală măsură, critica specifică artelor vizuale îmbină talentul scriitoricesc și prestația locvace, abilitățile epice ale cronicarului cu elocința spontană a oratorului. Astfel de calități nu sînt întotdeauna la îndemînă, nici distribuite echitabil în aceeași persoană. Nu-i întotdeauna suficient să scrii bine, cum nici doar să vorbești frumos. Criticul este solicitat să se pronunțe în situații care presupun și mobilizare speculativă, dar și eschive sau replieri strategice. Este pusă în joc o adevărată echilibrică langajieră menită să concilieze tonalitățile celebrative dictate de moment cu severitatea „judecăților” de gust, jubilațiile ideii cu derizoriul faptului cotidian. Indiferent de context, patetismul elogiativ netemperat este la fel de caraghios ca și sobrietățile evaluative supradimensionate.

În una și aceeași intervenție se întîlnesc, deopotrivă, fermitatea și prudența, observația subtilă și clișeuul, densitatea speculativă și superficialitatea. Criticii criticilor sînt, de regulă, nemiloși, sancționînd cu asprime orice slăbiciune sau ezitare. Tocmai de aceea, spațiul ocupat de critica artei este mai curînd unul al solemnităților inaugurale, al retoricii encomiastice și complicităților care nu distrug, ci încurajează. Statistic vorbind, ponderea criticii „demolatoare” este derizorie în raport cu cea „pozitivă” sau laudativă. Nu cumva găsim tocmai aici un semn al precarității despre care vorbeam?

De bună seamă, există mai multe moduri de a face critică. Tipul familiar atât publicului cât și artiștilor pare a fi cel de întîmpinare, pliat pe expectanțele imediate ale autorilor și, adesea, ale participanților la vernisaje. Prezente într-o măsură simțitor diminuată, critica speculativă (de idei), la fel ca și cea interpretativă, minimizează referințele la autori, subliniind în schimb aportul problematic, stilistic sau de mesaj al operelor expuse.

Ce anume i se reproșează îndeobște criticului? Complezența, nesinceritatea, moderația, lipsa de agresivitate. Ca și în alte cazuri, publicul ar prefera tratamente mai „ascuțite”, contondente, asemănătoare execuțiilor reci și sîngeroase din vremea ghilotinei. De ce nu i se oferă satisfacție? De ce nu acceptă criticul rolul gîdelui necruțător? Poate critica neacuzînd, adică fără ca „victimele” să facă obiectul unor „deconstrucții” publice rușinoase? Aș răspunde afirmativ...

*

Primul rol al criticului este acela de exercitare a unei opțiuni. El alege despre cine să scrie sau să vorbească, știind *ab initio* că nu va mulțumi pe toată lumea. Dacă întrevăde o brumă de valoare, va opta să-i invoce cu precădere pe artiștii în care investește timp și încredere. Solidarizarea se construiește pe un vector al discursului favorabil, însă coerent argumentat. Omisiunile – premeditate sau nu – sînt chiar mai dureroase. Uneori este preferabil să fii criticat, chiar și aspru, decît neluat în seamă. Riscurile sînt reciproce. Dacă scrii despre cîteva zeci de artiști meritorii, vor fi alte cîteva mii îndrituite să te desconsidere sau chiar să te urască...

Criticul trece în majoritatea cazurilor drept un personaj antipatic. Sufocat de caruselul evenimentelor, va simți la un moment dat nevoia unei detașări. Este semn că și-a devenit sieși antipatic. Istoric și critic de artă în tinerețe, Andrei Pleșu descria în *Ochiul și lucrurile*, cu inteligent sarcasm, momentul „sațietății” de sine: „Vei ajunge să nu-ți mai tolerezi complezențele, regia de camuflaj a propriilor nelămuriri, micile abilități de ocazie. Te vei sătura de severitățile tale. Te vei sătura, în egală măsură, și de indulgențele tale (la care, uneori, norme de conveniență socială te obligă)... Știi bine că nimeni nu deține criteriile infailibile de judecată, că valorile se infirmă sau se confirmă fără intervenția ta, dacă nu chiar în pofida ei. Că din sutele de artiști despre care trebuie să vorbești cu «competență» unii sînt de pe acum condamnați la anonimat, iar ceilalți pot oricînd să scape vigilențelor tale. Știi bine că e barbar și nemilostiv să desființezi într-un sfert de pagină eforturile de cîteva ani ale unui artist, fie el și mediocru. La fel știi bine că e inept să aprobi totul, sau, mai rău, să te scalzi în lăcrimoase exaze ori de cîte ori ai în față un carton înrămat. Te simți mereu constrîns să faci răul pe care nu-l voiești, ratînd binele pe care-l cauți”.

Iată de ce, în ochii multora, critica plastică trece drept o preocupare mai curînd evazivă, inclasabilă, oarecum duplicitară, greu de încadrat în tipare ferme, predictibile. Unele dubii vizează ambalajul lingvistic utilizat, deseori ambiguu, esoteric și pretențios, altele – finalitatea vizată sau presupusul ei partizanat. Putem vorbi despre „inocență” în critică? Este aceasta din urmă străină oricărei forme de interes? Sînt licite și justificate *parti-pris*-urile asumate?

Nu cred să existe critic care să fi fost ocolit de întrebări „binevoitoare”, simulînd deopotrivă curiozitatea și vigilența, menite a determina coordonatele precise ale *poziționării* sale (De partea cui ești? Ce artist îți place? Pe cine nu agreezi?). Spectrul opțiunilor posibile este, de bună seamă, destul de limitat. Poți fi, bunăoară, de partea „generației tinere” sau de cea a artiștilor „consacrați”, „cu experiență” și recunoaștere, aflați la zenitul carierei. Poți fi anturat de „aventurieri” postmoderni (radicali, ironici, superficiali sau frivoli), majoritatea quasi-anonimi, ori de „clasicii” consecvenți, recomandați de fidela și prelunga exersare a acelorași motive. Poți fi de partea venerabililor „slujitori ai frumosului” sau, dimpotrivă, de partea celor care îl sfidează, persiflează sau nesocotesc. Te poți ralia mai degrabă „conceptualilor”, experimentalilor și artiștilor performativi, ignorîndu-i superior pe „tehnicieni” sau pe cei ce excelează în dexterități „manuale”. Poți fi, în ultimă instanță, de partea artiștilor în genere sau cu totul împotriva lor.

*

Critica aplicată artelor vizuale are – se știe – un profil aparte. Petrecîndu-se direct, în fața publicului și a autorului, ea evită pe cît posibil asprimile și contondențele fals-justitiare. Diplomația discursivă a vernisajului descurajează, de regulă, patosul acuzator sau atmosfera eminentemente ostilă, familiară execuțiilor cu public. Profilul criticului este diferit de cel al comisariului de poliție, investit cu misiunea de a identifica neapărat cusururi sau delictе, dar și de cel al procurorului inflexibil,

solicitînd pedepse din oficiu. Regula hermeneutică a „carității” sau a „dispoziției favorabile” te îndeamnă să admiti că în oferta cuiva ai putea găsi ceva bun, vrednic de reținut și promovat. Severitățile – dacă este cazul – pot și trebuie să fie formulate; nu neapărat abrupt și incriminant, cît aluziv și ironic. Rolul criticului nu mai este cel de judeca și sancționa vulnerabilitățile, ci de a discerne, evalua și înțelege. Funcție de acestea își exercită *prerogativa opțiunii*; el alege, astfel, în acord cu propriile scopuri și așteptări.

Astăzi însă, tot mai mult, criticul este cel ales, artiștii asociindu-l anumitor grupuri de interese și proiectelor pe care acestea le gestionează. Din această postură, *parti-pris*-ul este și îngăduit, și util, criticii oferind, în măsura posibilităților, susținere practică și legitimitate estetică. Uneori, aceștia păstrează ritmul generației partenere, confundîndu-se cu aceasta. Îi pot urmări îndeaproape evoluția, creșterile și descreșterile; pot, în egală măsură, să împrumute din inertiile și șabloanele acesteia, încremenind în proiecte vetuste sau expirate.

Există un mod facil de a face critică, situîndu-te invariabil de partea celor „consacrați” sau răsfățați cu aura succesului. Riscul inadecvării, în astfel de situații, pare eludat. Mai dificil este să-ți îndrepti atenția spre nou-veniți, spre debutanți, pariind pe șansele lor virtuale; prea puțini sînt cei dispuși să le acorde „cecuri în alb”, fără garanția vreunei confirmări ulterioare.

În ce mă privește, am cultivat voit un anume echivoc, evitînd poziționările exclusive și definitive. Sînt, cu certitudine, de partea celor care m-au ales în ultimii ani să-i însoțesc în proiectele lor. Fac însă diferență între artistul capabil să articuleze un mesaj și cel incapabil; disting artistul comercial și negustor, de cel romantic și visător; deosebesc artistul care s-a compromis rușinos, de cel care nu a făcut-o, și nici nu-și propune să o facă; disting artistul susținut de sistem, de cel nevoit să înoate împotriva lui. Știu că este mai grav să cauționezi o mediocritate care și-a ratat toate șansele, chiar ajungînd la senectute, decît să greșești involuntar, mizînd pe imprevizibilul tinereții. Mi-ar plăcea să cred că n-am greșit prea mult în alegerile făcute...

*

Volumul de față evocă selectiv cîteva din „spectrele” criticii de artă, pornind de la praxisul nemijlocit al acesteia. Sînt vizate, deopotrivă, ariile de cuprindere și aplicabilitate, cîmpurile de contaminare și dispersie, așteptările și confirmările, iluziile și promisiunile, urmele și latențele acesteia, așa cum „se văd” pe simezele prezentului. O critică „spectrală” se dorește generoasă în intenții și neîngrădită în posibilități. Paginile următoare dau prioritate interpretării, conexiunilor ideatice, întîlnirilor faste dintre imagine și concept, reprezentare și mesaj, artă și filosofie.